

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJAS ĒKA PASAULES ARHITEKTŪRAS KONTEKSTĀ

Jānis Krastiņš

Latvijas Zinātņu akadēmijas ēka Rīgā, Akadēmijas laukumā 1 (1953–1958; arh. O. Tīlmanis, K. Plūksne, V. Apsītis u.c.; *1. att.*), ir viens no ievērojamākiem Staļina laika tā sauktā sociālistiskā reālisma arhitektūras paraugiem Latvijā. Šī laika būvmākslai tradicionāli pieņemts veltīt ne pārāk glaimojošus epitetus. Starptautiskā plašsaziņas telpā minēts, ka arī Latvijas Zinātņu akadēmijas ēkai ir vietējās palamas — “Staļina dzimšanas dienas torte”, “Kremlis” un tamlīdzīgi¹. Tomēr jau zināmu laiku ēka ir vietējās nozīmes arhitektūras piemineklis, kaut arī vispārpieņemts, ka šādu novērtējumu nepiešķir objektiem, kas nav vismaz piecdesmit gadu veci.

Celtnes sākotnējā ideja bija radīt augstbūvi. Tā tika iecerēta kā viesnīca un kopmītne no laukiem iebraukušajiem kolektīvo saimniecību zemniekiem. Tāpēc celtnei vajadzēja atrasties tuvu Centrāltirgum, kuru toreiz sauca par “Centrālo kolhozu tirgu”, un

ēkas sākotnējais nosaukums — “Kolhoznieku nams” — joprojām ir dzīvs, kaut arī tā nevienu dienu nav kalpojusi šai neskaidrajai funkcijai.

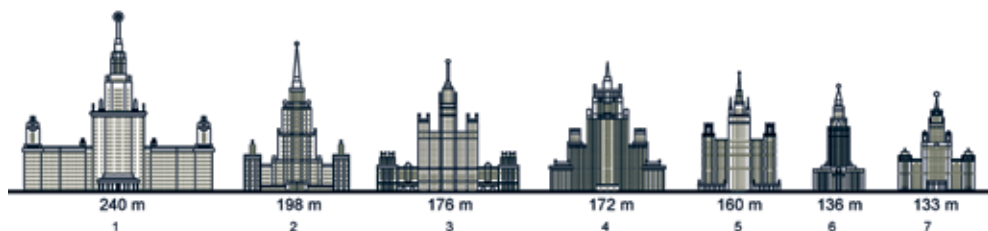
Celtnes projektēšana sākās ap 1950. gadu. Novietnei izraudzījās kvartālu starp Gogoļa, Puškina, Elijas (tolaik Odesas) un Turgeņeva ielu, kuru līdz tam aizņēma izcils klasicisma laika arhitektūras piemineklis — tirgotavu rindas jeb bazārs, ko sauca arī par

1. att. “Krievu sēta” Rīgā. 20. gs. sāk. pastkarte

2. att. Latvijas Zinātņu akadēmijas ēka Rīgā. Aut. foto

3. att. Maskavas piecdesmito gadu augstceltnes: 1. — M. V. Lomonosova Maskavas Valsts universitāte, 2. — viesnīca “Ukraina”, 3. — dzīvojamā ēka Koteļņičeskaja Naberežnajā, 4. — Ārlietu ministrija, 5. — dzīvojamā ēka Kudrinskas laukumā, 6. — viesnīca “Ļeņingradskaja”, 7. — dzīvojamā ēka Krasnije Vorota (Sarkano vārtu) laukumā (arhit. A. Eniņas zīm.).

kievu sētu (1. att.). Tas bija “koka divstāvu ēku komplekss ar plašu iekšpagalmu, tirgotavām pirmajā stāvā, iebraucamajām vietām, kantoriem un traktieriem”². 1953. gadā uzsāka “Kolhoznieku nama” būvdarbus, un “Krievu sētu” pakāpeniski nojauc. Jaunceltņi nodeva ekspluatācijā 1958. gadā, un tā no pirmās izmantošanas dienas kļuva par Latvijas Zinātņu akadēmijas mājvietu (2. att.).

Parasti uzskata, ka Latvijas Zinātņu akadēmijas 107 m augstās ēkas arhitektūra veidota pēc Maskavas piecdesmito gadu augstceltņu parauga. Projekta autori kādu laiku tiešām pat strādāja Maskavā, kur viņu konsultants bija akadēmiķis V. Oltarževskis. Šo vēstures epizodi savās atmiņās spilgti atēlojis arhitekts Vaideļotis Apsītis³. Arī ēkas mākslinieciskajam tēlam ir nepārprotama līdzība ar Maskavas “septiņām māsām” — septiņām augstceltnēm, kuras tapa nolūkā pierādīt, ka sociālistiskās Padomju Savienības galvaspilsēta nav sliktāka par kapitālistisko Rietumu pilsētām, kuru vides tēlā aizvien svarīgāku vietu sāka ieņemt debesskrāpji. Taču Rietumu debesskrāpjiem padomju ideoloģija pierakstīja “kapitālistiskās sabiedrības pretrunas un tās ekonomikas kroplību”, kā arī “bezpēcību atrisināt pilsēt būvnieciskās problēmas antagonistiskajā sabiedrībā”⁴. Tāpēc padomju augstbūvju projektētājiem tika izvirzīts “sarežģīts uzdevums kā funkcionālā,

tehniskā un ekonomiskā, tā arī mākslinieciskā ziņā”⁵.

Augstbūvju celšanas lēmumu padomju valdība pieņēma 1948. gadā. Saskaņā ar to Maskavā paredzēja uzbūvēt astoņas augstceltnes, kuru proporcijām un siluetai “jābūt oriģinālam, un tas nedrīkst atkārtot pazīstamo aizrobežu augstceltņu paraugus”⁶. Pirmā un arī pati lielākā no tām bija M. V. Lomonosova Maskavas Valsts universitāte (1948–1953; arhit. Ļ. Rudņevs, S. Čerņiševs, P. Abrosimovs u.c.). Universitātes centrālā korpusa smaile sasniedz 240 m augstumu. Sekoja Ārlietu ministrijas nams Smoļenskas laukumā (1948–1952; arhit. V. Gelfreihns un M. Minkuss), dzīvojamā ēka Koteļņičeskaja Naberežnaja (1952; arhit. D. Čečuļins un A. Rostkovskis), viesnīca “Ļeņingradskaja” (1953; arhit. L. Poļakovs un A. Boreckis), dzīvojamā ēka Krasnije Vorota laukumā (1953; arhit. A. Duškīns), dzīvojamā ēka Kudrinskas laukumā (1950–1954; arhit. M. Posohīns un A. Mdojancs) un viesnīca “Ukraina” (1955; arhit. A. Mordvinovs un V. Oltarževskis). Astotā “māsa” — Smagās mašīnbūves ministrijas ēka (arhit. D. Čečuļins) — palika neīstenota. Uz tās jau ieliktajiem pamatiem vēlāk uzcēla viesnīcu “Rossija”. Par “septiņām māsām” iedēvēto Maskavas augstceltņu grafisks salīdzinājums dots 3. attēlā.

4. att. M. V. Lomonosova Maskavas Valsts universitāte. Aut. foto

5. att. Kultūras un zinātnes pils Varšavā. Aut. foto

Visām Maskavas piecdesmito gadu augstceltnēm ir raksturīga piramidāla pakāpjveida kompozīcija, virs kuras paceļas smaile ar ideoloģisku emblēmu vainagojumā. Visu šo celtnu “oriģinālajā” arhitektūrā paradoksālā veidā nepārprotami jaušams arī apkarojamās šķiru sabiedrības laika pieminekļa — Maskavas Kremļa Spaskas torņa — tēla vizuāls atspulgs. Augstceltnu fasādes lielākoties apšūtas ar keramikas blokiem. Tie parasti rotāti ornamentāliem ciļņiem, kuros nereti izmantota padomju simbolika.

Maskavas Valsts universitātes un tās pārējo “māsu” tipa celtnes tika introducētas arī dažās citās Padomju satelītvalstu galvaspilsētās. Pazīstamākā un iespaidīgākā ir 237 m augstā, Josifa Staļina vārdā nosauktā Kultūras un zinātnes pils Varšavā (1952–1965; arhit. Ļ. Rudņevs; 5. att.). Izmēros daudz

pieticīgāka ir viesnīca *Hotel International* (vēlāk — *Holiday Inn*, tagad — *Crown Plaza Hotel*) Prāgā (1951–1956; arhit. F. Ježābeks ar līdzstrādņ.; 6. att.). Vēl viens šīs stilistikas paraugs ir Komunistiskās partijas izdevniecības nams (tagad — Brīvās preses nams) Bukarestē (1952–1956; arhitekts H. Maiku), taču šīs ēkas proporcijas ir samērā piezīmētas. Savukārt viesnīcas “Maskava” (tagad “Ukraina”) Kijevā (1954–1961; arhit. A. Dobrovoļskis, V. Prijmaks, A. Miļetskis, A. Kosenko un V. Sazanskis), kas arī bija iecerēta kā tipiska Staļina laika augstceltne, būvdarbus pārsteidza Ņ. Hruščova dekrēts pret pārmērībām arhitektūrā, un celtni pabeidza kā dīvainu nepabeigtas arhitektūras veidojumu. Līdzīgs liktenis skāra Dienvidurālu Valsts universitātes celtni Čeļabinskā ((1953–1959; arhit. A. Lukoņins un V. Sokovņins).

6. att. Viesnīca Hotel International Prāgā.
Aut. foto

7. att. Ņujorkas Pilsētas nams. Aut. foto

Tās apjoms atbilstoši nedaudz izmainītai sākotnējai iecerei pabeigts 1999.–2003. gadā (arhit. E. Aleksandrovs, S. Šabijevs, M. Tjurins un E. Žukova)⁷.

Padomju laikā “sociālistiskā reālisma” arhitektūra tika ideoloģiski pretnostatīta “pūstošā kapitalisma” par antihumānu pasludinātajai būvmākslai. Arī Maskavas vai Varšavas augstceltņu raksturīgais tēls tika pasniegts kā sociālistiskās iekārtas jaunpienesums cilvēces nākotnes kultūrai. Sabiedrība, kura tika turēta informācijas vakuumā, bija spiesta tam ticēt. Taču mākslas procesi un līdz ar to stilu attīstība pasaulē notiek neatkarīgi no tā vai cita politiskā režīma. Tiesa, mākslas parādības nereti tiek izmantotas politisku ideju paušanai, un tā notika arī ar “sociālistisko reālismu”: Staļina laika augstceltņu tēls patiesībā bija nevis komunisma ideoloģijas aug-

lis, bet gan formu aizguvums no sava nāvīgākā ienaidnieka — Rietumu kultūras.

Viena no agrākajām un raksturīgākajām augstceltnēm, kura vizuāli diezgan uzkrītoši atgādina vēlākās Staļina laika celtnes, ir Ņujorkas Pilsētas nams (*Municipal Building*, 1907–1915; arhit. *McKim, Mead & White*; 7. att.). Zināmā mērā līdzīga pakāpjevida apjomu kompozīcija ir ap to pašu laiku celtajai apdrošināšanas sabiedrības *Royal Liver* ēkai Liverpūlē (1908–1911; arhit. *W. A. Thomas*). Tai ir divas smailes un apjomīgs būvmasu kārtojums, tādēļ tā neatgādina debesskrāpjus, taču ar saviem 90 m līdz pat 1965. gadam bija augstākā ēka Liverpūlē.

Formu izteiksmē jau pavisam tieši “sociālistiskā reālisma” augstceltņu priekšteči ir Smita tornis (*Smith Tower*, 1911–1914; arhit. *Gaggin & Gaggin*; 8. att.) Sietlā,

8. att. Smita tornis Sietlā. Aut. foto

Vašingtonas pavalstī, *Woolworth* firmas nams Ņujorkā (1913; arhit. Kāss Gilberts), kas līdz 1930. gadam bija augstākā ēka pasaulē (57 stāvi un 241 m), un *Wrigley* nams Čikāgā (1919–1924; arhit. *Graham, Anderson, Probst & White*). Tam iepretim stāv pazīstamais izdevniecības *Chicago Tribune* debesskrāpis. To uzcēla 1922. gadā pēc arhitektu *Howells & Hood* projekta. Arhitektūras vēsturē vēl pazīstamāks par pašu celtni palicis tās projektu konkurss, kurā piedalījās daudzi slaveni arhitekti no visas pasaules. Somu arhitekta Eliela Sārinena piedāvātais augstceltnes tēls⁸ kaut neguva augstāko žūrijas atzinību, pastarpinātā veidā iemiesojies Antverpenē, *Boerentoren* ("Fermeru torņa", 1928–1931; arhit. *Jan Vanhoenacker*) arhitektūrā, kas atspoguļo ap šo laiku modē nākušo *Art Deco* stilistiku. Līdz 20. gs. piecdesmitajiem gadiem *Boerentoren* bija

10. att. Wrigley nams Čikāgā. Aut. foto

9. att. Woolworth nams Ņujorkā. Aut. foto

augstākā ēka Eiropā. Sākotnēji tā bija 87,5 m augsta, bet vēlākās pārbūvēs nākuši klāt vēl daži metri.

Ap 20. gs. divdesmito un trīsdesmito gadu miju *Art Deco* sāka uzvaras gājienu pa Amerikas Savienotajām Valstīm. Tapa veselela virkne šīs stilistikas augstceltņu, tostarp Kreislera augstceltne (*Chryssler Building*) Ņujorkā (1930; arhit. *William van Alen*), kas kļuvusi par šīs stilistikas pasaules mēroga ikonu. Lielākajai daļai *Art Deco* augstceltņu ir izteikts pakāpjveida siluets. Arī pēc arhitekta B. Jofana projekta veidotajai Padomju pilij Maskavā bija šāds siluets, kaut arī tās arhi-

11. att. Wrigley nams Čikāgā. Aut. foto

12. att. Boerentoren biroju nams Antverpenē. Aut. foto

tektūrai vajadzēja “atspoguļot padomju iekārtas diženumu”⁹. Celnēs jau daļēji samontēto karkasu nojauc Otrā pasaules kara laikā. Tos pašus apjomu kompozīcijas paņēmienus padomju arhitekti atkārtoja piecdesmitajos gados, tikai detaļu valodā sperot soli nevis uz priekšu, bet atpakaļ.

Piecdesmito gadu augstceltnes Padomju Savienībā drīz izpelnījās smagu kritiku. Tām pārmeta neekonomiskumu, nelietderīgo telpu lielu īpatsvaru un funkcionālas neērtības. Uz šī fona Rīgas augstceltnes tehniskie rādītāji ir krietni vien labāki. Ēkai ir dzelzsbetona karkass, un tūlīt pēc uzcelšanas tā bija viena no visaugstākajām šādas konstrukcijas celtnēm. Arī ēkas arhitektūra, ņemot vērā vēstures fonu un apstākļus, vērtējama aizvien augstāk. Šodien pasaules arhitektūrā atkal parādās pakāpjveida kompozīcijā veidotas augstceltnes.

Maskavā nesen tapusi dzīvojamā ēka “Triumfa pils” (2001–2003; arhit. Andrejs

13. att. Triumfa pils¹² Maskavā

14. att. Abraj Al Bait torņi¹³ Mekā

Trofimovs, arhitektu birojs TROMOS; 13. att.). Ar 264 m augstumā tā atpaliek tikai no topošā Pasaules biznesa centra debesskrāpiem Sarkanās Presņas krastmalā,

taču arhitektoniski ļoti atgādina septiņas piecdesmitajos gados uzbūvētās augstceltnes. Tāpēc tā jau ieguvusi iesauku “Staļina astotā māsa”¹⁰. Šo celtni var uzskatīt arī

15. att. Burj Dubai Dubajā. Aut. foto

par kuriozu, kas atspoguļo nostalgiju pēc padomju laikiem, tomēr celtnes harmoniski līdzsvarotajai arhitektoniski telpiskajai kompozīcijai ir noteikta emocionāli mākslinieciskā izteiksme un nenoliedzama pievilcība. Acīmredzot likumsakarīgi, ka gandrīz analogs telpiskās kompozīcijas pamatprincips ir grandiozajam *Abraj Al Bait* kompleksam (arhit. *Dar Al Handasah*; 14. att.), kas pašlaik top islāma pasaules citadelē Mekā, Sauda Arābijā. Tajā būs viesnīca, dzīvokļi, biroji, četrus līmeņos izvietots tirdzniecības centrs, garāža astoņiem tūkstošiem spēkratu, konferenču centrs, lūgšanu telpa četriem tūkstošiem cilvēku un daudz kas cits¹¹. Centrālā torņa smaile pacelsies 485 m augstumā. Tas ir augstāk nekā *Petronas* diviņus torņiem Kuala Lumpurā, kas līdz 2003. gadam bija augstākā celtnie pasaulē. Kompleksā vienlaikus varēs uzturēties 65 tūkstoši cilvēku.

Pakāpjveida telpiskā kompozīcija ir arī šobrīd pasaulē augstākajai ēkai — *Burj Dubai* Dubajā, Apvienotajos Arābu Emirātos (2003–2009; arhit. *Adrian Strauss*; 15. att.). Tās augstums kopā ar vainagojošo antenu ir 818 m. Uz šo celtni fona Latvijas Zinātņu akadēmijas nams droši ieņem pienācīgu vietu ne tikai pašmāju, bet arī pasaules arhitektūras mantojuma purā.

Avoti

- ¹ Latvian Academy of Sciences. Building. http://en.wikipedia.org/wiki/Latvian_Academy_of_Sciences (sk. 12.12.2008).
- ² Pilsēta nō cita skatupunkta. "Krievu sēta". <http://www.citariga.lv/LV/index.php?page=5&id=20&part=2> (sk. 12.12.2008).

- ³ Apsītis V. *Esmu Rīgas puika*. Rīga: Jumava, 2005. 164.–169. lpp.

- ⁴ *История советской архитектуры*. 1917–1958. Москва: Государственное издательство литературы по строительству, архитектуре и строительным материалам, 1962. С. 228.

- ⁵ Turpat.

- ⁶ Turpat.

- ⁷ South Urals State University. <http://www.emporis.com/en/wm/bu/?id=southuralsstateuniversity-chelyabinsk-russia> (sk. 12.12.2008).

- ⁸ Hausen M., Mikkola K., Amberg A.-L., Valto T. *Eliel Saarinen Projects 1896–1923*. Helsinki: Museum of Finnish Architecture, 1990. P. 335.

- ⁹ *История советской архитектуры*. 1917–1958. Москва: Государственное издательство литературы по строительству, архитектуре и строительным материалам, 1962. С. 87.

- ¹⁰ With Eurofox to the top of Europe. Triumph Palace Moscow. http://www.eurofox.com/dnld_en/downloads/ProjektDoku/triumfpalast_engl.pdf (sk. 11.06.2009).

- ¹¹ *Abraj Al Bait Towers — Mecca*. http://www.tallestbuildingintheworld.com/building_id_1_Abraj+Al+Bait+Towers.php (sk. 11.06.2009).

- ¹² Triumph Palace. <http://en.wikipedia.org/wiki/Triumph-Palace> (sk. 11.06.2009).

- ¹³ *Abraj Al Bait, Mecca*. UrbanPlanet.org. <http://i26.photobucket.com/albums/c102/mheiss01/Saudia%20Arabia/AbrajAlBait.jpg> (sk. 11.06.2009).